

Čtení a poruchy čtení u chlapců a dívek

Václav Mertin

Katedra psychologie FF UK v Praze

Chlapci a dívky se liší v úrovni čtenářských dovedností. Liší se také v rozvoji jazykových dovedností v předškolním a mladším školním věku. Výskyt poruch čtení nebo dyslexie je tradičně uváděn u chlapců ve větší míře než u dívek. V České republice jsou uváděny poměry 2:1 až 6-7:1. Jenže to není jediný problém, který se u chlapců vyskytuje častěji. Například obstetrické komplikace jako např. toxemie se vyskytují u mužských plodů 1,7:1, zlomeniny (2:1), spontánní potraty (1,4:1), porodní traumata (1,8:1), autismus 4:1. U lehkých mozkových dysfunkcí jsou uváděny podobné poměry jako u dyslexií. Rovněž odklady školní docházky se týkají víc chlapců. Mužské pohlaví vykazuje vyšší frekvence prakticky ve všech vývojových neurologických a psychiatrických poruchách dětství (Kleinfeld, 1999).

Přesto, že se zdá být vyšší počet dyslektiků mezi chlapci evidentní jak na základě poradenské praxe, počtu žáků ve specializovaných třídách, tak i řady šetření, je žádoucí prověřit, zda je tomu opravdu tak.

V dubnu 2004 uveřejněná práce nestora britské dětské psychiatrie Michaela Ruttera (Rutter et al., 2004) uvádí a shrnuje výsledky několika novějších epidemiologických studií z posledních let. Jde o práce z Nového Zélandu a z Velké Británie a počet zahrnutých osob dosahuje téměř deset tisíc. Samotný Rutter má za sebou zásadní výzkum ze sedmdesátých let minulého století, který byl realizován na ostrově Wight a ve vnitřním Londýně a který empiricky doložil mezipohlavní rozdíly u výskytu poruch čtení. Tyto rozdíly se týkaly jak specifické čtenářské retardace, která byla diagnostikována, když úroveň čtení byla výrazně nižší než by odpovídalo úrovni predikované na základě zjištěné úrovně kognitivních předpokladů, tak absolutní úrovně čtenářských dovedností bez ohledu na úroveň IQ. Zjištěné údaje u výskytu specifické čtenářské retardace se podle zvolené metodiky pohybovaly v obou lokalitách u chlapců mezi 4,6 a 16,9 %, zatímco u dívek mezi 2 a 7,2 %. V případě prostého čtenářského opoždění (definováno jako větší než dvacetiosmiměsíční zpoždění oproti populační normě) se hodnoty výskytu pohybovaly v rozpětí 8,6 a 22,2 % u chlapců. V době, které uplynuly od této práce, byla uskutečněna celá řada cílených studií, které tuto skutečnost potvrzovaly, nicméně i vzhledem k tomu, že se objevily práce, které zpochybňovaly validitu a pozměňovaly psychologický význam těchto zjištění, je žádoucí prověřit tyto starší výsledky v epidemiologických studiích, které navíc nebyly primárně zaměřené na čtení.

Dunedinská studie (Dunedin, Nový Zéland)

Výzkumný vzorek tvořila kohorta 1037 jedinců, tedy 90 % všech dětí narozených v konkrétním období jednoho roku v jedné porodnici v Dunedinu. Osoby byly sledovány od 3 do 26 let mezi roky 1975 až 1999. Standardizované zkoušky čtení byly provedeny v 7, 9 a 11 letech. Pro diagnostiku poruch čtení byly využity dvě metody: jednak regresní model vztahující čtenářský výkon k úrovni IQ - za pozitivní byli pokládáni jedinci, jejichž čtenářský výkon byl 1 směrodatnou odchylku pod úrovní čtení predikovanou na základě IQ. Druhým způsobem byly vybrány děti, jejichž čtenářský výkon odpovídal 15 % nejslabších výkonů podle populačních norem. Pro první metodu byl počet pozitivních chlapců 24,6 % (pro druhou metodu 21,6 %), naproti tomu pouze 8,9 % (7,9 %) dívek.

K uváděným údajům je třeba přistupovat obezřetně, neboť v sobě skrývají řadu metodologických úskalí. Např. Share a Silva (2003) na základě stejného vzorku dokladují, že při použití mírně odlišných kritérií – za kritérium poruchy čtení vzali výkon 1,5 směrodatné odchylky pod průměrem očekávané úrovně čtení (tedy přísnější požadavek než měl Rutter) a současně vypočítali regresní rovnice zvláště pro chlapce a dívky, byl počet chlapců se specifickou poruchou čtení 7,7 %, zatímco u dívek 6,8 %, tedy velmi podobný. Pokud se vzala absolutní výkonnost ve čtení (za kritérium byla pokládána 1 směrodatná odchylka pod průměrem), pak bylo klasifikováno 118 chlapců a 62 dívek. Jestliže však byl výkon vztažen k výsledkům dosaženým v rámci pohlaví, pak se počet dívek se specifickou poruchou čtení zvýšil o 23 na 85, zatímco počet chlapců se snížil o 26 na 92. Samozřejmě je možné tento postup diskutovat v tom smyslu, že všechny děti se musejí naučit číst bez ohledu na pohlaví a pak tedy nemá valný význam dělit výkonnost podle pohlaví.

Christchurchská studie (Christchurch, Nový Zéland)

Studie koncipovaná velmi podobně jako předcházející zjistila u vzorku 895 osob 19,9 % poruch čtení pro chlapce a 8,3 % pro dívky v případě metody, která brala v potaz ČQ a IQ. Podle absolutní výkonnosti ve čtení pak u chlapců bylo 20,6 % poruch čtení, zatímco u dívek 9,8 %.

Studie Národního statistického úřadu (Velká Británie)

V téměř šestitisícovém vzorku dosáhlo 17,6 % chlapců a 13,0 % dívek výkon ve čtení horší než 15 procent populace a 6,7 % chlapců (vs 3,5 % dívek) výkon horší než 5 % populace. Pokud se vztáhl čtenářský výkon k výsledkům v testu inteligence, pak analogické počty byly 18,5 % chlapců (11,6 % dívek).

Longitudinální studie environmentálních rizik (Velká Británie)

Ve vzorku 2163 dětí z dvojčat byl podle absolutní výkonnosti výskyt poruch čtení u chlapců 18 %, zatímco u dívek 13 %. Pokud se vztáhl výkon ve čtení k výsledkům v testu IQ, pak byl počet poruch čtení u chlapců 19 % zatímco u dívek 11 %.

Zjišťované rozdíly ve výskytu poruch čtení u chlapců a dívek jsou konzistentní v jednotlivých výzkumech a na základě použití obou metod stanovení diagnózy porucha čtení.

Měli bychom se pokusit těmto rozdílům lépe porozumět. První krůček bude spočívat v tom, že si uvědomíme poněkud odlišné Gaussovy křivky pro výkonnost chlapců a dívek. U chlapců je průměr nižší a současně je vyšší variance, tedy nacházíme u nich více extrémů na obou stranách křivky. Neměli bychom přitom zapomenout na to, že úroveň čtení většiny chlapců lze srovnat s úrovní čtení dívek, že se tedy obě množiny čtenářských kvocientů výrazně překrývají.

Rozdíly mezi chlapci a dívkami ve čtení jsou systematicky zjišťovány i při zkoumání běžného čtení, nejen u poruch čtení. Ve studii IALS (The International Adult Literacy Study) byly u dospělých zjištěny menší rozdíly mezi muži a ženami než ve studii IEA/RLS a lišily se v různých oblastech čtenářských dovedností (Shiel, 2002).

Jedna věc je spolehlivě konstatovat rozdíly a druhá tyto rozdíly vysvětlovat. Nabízí se několik možných hypotéz. Autoři jako např. Norman Geschwind nebo Galaburda vysvětlují rozdíly biologickými odlišnostmi podmíněnými geneticky. Se zajímavým vysvětlením přišli Shaywitzovi se svými kolegy (Shaywitz et al., 1990). V 90. letech publikovali práci, ve které konstatovali rozdíly ve

výskytu počtu dětí s poruchami čtení mezi chlapci a dívkami. Jenže problém byl v tom, že tyto rozdíly byly výrazně menší na základě výzkumných kritérií, než když děti doporučovali učitelé. Autoři tvrdí, že tyto rozdíly lze připsat stereotypům v doporučení do poraden a že tedy ve skutečnosti jsou jen minimální nebo vůbec nejsou. Problém spočívá v tom, že Shaywitzovi sice upozornili na závažnou skutečnost, ovšem nevypořádali se s již v té době existujícími epidemiologickými studiemi, které poukazovaly na rozdíly ve výskytu poruch čtení mezi chlapci a dívkami i na základě např. testových výsledků. Objevují se i názory, že jde o statistický artefakt.

Mnohé rozdíly mezi chlapci a dívkami jsou z hlediska zachování a rozvoje rodu cenné, jiné jsou krásné. Zatím jsem nenašel žádný důvod, který by podporoval možnost, že i rozdíly ve čtenářských dovednostech u chlapců a dívek jsou přínosné. Spíš vycházím z toho, že jedním z požadavků společnosti současnosti je vysoce kvalitní čtenářství u každého člena. Současně upozorňuji, že jsem nikde nenašel doklad pro to, že z hlediska úspěšného fungování jedince musejí všichni dosáhnout čtenářskou úroveň ve stejnou dobu.

Genetické, biologické rozdíly nás nemusejí příliš zajímat, protože my hledáme cesty, jak naučit všechny děti číst rychle, s porozuměním a současně kriticky.

Měli bychom hledat efektivní cesty k řešení. Rozvoj čtenářských dovedností souvisí s rozvojem vzdělávání jedince. Tvoří zatím jeho nezbytný předpoklad.

Český školský systém (i další vyspělé systémy) reaguje v současnosti tím, že vytváří (odhaluje, diagnostikuje) víc dyslektiků u chlapců a těm pak poskytuje určitou pomoc. Toto řešení je možné. Jenže tím vydáváme svědectví o tom, že běžná vzdělávací instituce není s to najít a realizovat řešení, a proto musíme vytvořit speciální odbornou instituci. Co je ještě horší, zatím vůbec neuvažujeme o tom, že by běžné školství mělo mít za povinnost naučit všechny děti číst. Takový přístup nahrává kritikům školství i všem jedincům, kteří odmítají využívat školu ke vzdělání svého dítěte.

Velmi jednoduché východisko a řešení spatřuji v individualizaci vzdělávání. Návrh na oddělení chlapců a dívek by mohl mít naději na úspěch z hlediska prosté efektivity výuky, ale jinak je v české společnosti neprůchodný. Je to však patrně jen otázka tradice, protože oddělování dětí podle věku nám nepřijde jako nevhodné. Občas se setkáme s diferenciací podle výkonnosti v konkrétní vzdělávací oblasti. Jde o vhodnou cestu, leč pokud je rozdíl mezi žáky větší než jeden školní rok (pro diagnózu specifická porucha čtení se někdy uvádí opoždění větší než dva roky), nejde patrně o nejvhodnější variantu. Navíc toto členění je technicky obtížně zvládnutelné.

Soudím, že nejvhodnější by bylo odebrat primární zodpovědnost za výuku čtení dětí škole (rodiče stejně učí dítě číst prvních šest let zcela a v prvních letech školní docházky podstatně), protože v ní ani do budoucna nenacházím reálné zdroje k řešení, a předat ji rodičům. Pro naprostou většinu dětí by se nemuselo vůbec nic změnit, dál by využívaly služeb školy. Pedagogové by museli být mnohem flexibilnější, protože pro některé děti by dál působili jako učitelé, zatímco pro další by plnili roli odborného konzultanta, pomocníka, koordinátora.

Určitě je toto řešení naivní, romantické, nebezpečné, nicméně, jestliže školský systém léta známý problém neřeší efektivně, je třeba hledat jiná řešení.

Literatura:

Rutter, M. et al. *Sex differences in Developmental Reading Disability. New Findings From 4 Epidemiological Studies*. JAMA, 2004, 291, 16, 2007-2012.

Share, D. L.; Silva, P. A. Gender bias in IQ-discrepancy and post-discrepancy definitions of reading disability. *Journal of Learning Disabilities*, 36, 2003, 1, 4-14.

Shaywitz, S. E. et al. *Prevalence of reading disability in boys and girls: results of the Connecticut study*. JAMA 1990, 264, 998-1002.

Shiel, G. Literacy standards and factors affecting literacy: what national and international assessments tell us. In Reid, G.; Wearmouth, J. (Eds.) *Dyslexia and Literacy: Theory and Practice*. John Wiley and Sons, 2002, 131-145.

MERTIN, Václav. Čtení a poruchy čtení u chlapců a dívek.

In HELLER, Daniel; PROCHÁZKOVÁ, Jana; SOBOTKOVÁ, Irena (ed.). *Psychologické dny 2004 : Svět žen a svět mužů : polarita a vzájemné obohacování : sborník příspěvků z konference Psychologické dny, Olomouc 2004*. Olomouc : Universita Palackého v Olomouci, 2005. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis.

Facultas Philosophica, Psychologica 35 - suppl. Plný text příspěvku o rozsahu 4 s. je dostupný na přiloženém CD-ROM. ISBN 80-244-1059-1.